

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ

ОРГАН МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ВОСЬМИЙ РІК ВИДАННЯ

1

СІЧЕНЬ—ЛЮТИЙ

17622
2600 н.с.

ДЕРЖАВНЕ
УЧБОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО
«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
Київ—1958

Республіканський
педагогічний музей

БІБЛІОТЕКА

<i>Т. Ф. БУГАЙКО, Ф. Ф. БУГАЙКО</i> — Профіль словесника-майстра	3
--	---

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Г. А. В'ЯЗОВСЬКИЙ</i> — Метод і стиль	10
<i>М. І. ЧЕЛІАК</i> — Проза Андрія Головка	21

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

<i>В. Я. НЕДІЛЬКО</i> — Розкриття специфіки художньої літератури у 8 класі	28
<i>М. О. КОСТЕНКО</i> — З'ясування стилю <i>М. М. Коцюбинського</i> при вивченні новели «Коні не винні»	34
<i>Є. І. ЖИЦЬКИЙ, А. І. ПЕРЕПАДА</i> — Бесіда на уроках літератури	41
<i>Б. М. ЦИМЕРИНОВ</i> — Про творчий елемент у письмових роботах учнів шкіл робітничої молоді	55
<i>Г. П. ВЕЛИЧКО</i> — З досвіду вивчення поезії <i>М. Рильського</i> «Пісня про братерство» в 5 класі	58
<i>Н. Т. РУДИК</i> — Вправи з стилістики на уроках літератури	62
<i>О. Т. ПОГРЕБНЯК</i> — Як я керую позакласним читанням	69

ТРИБУНА СЛОВЕСНИКА

<i>Я. В. ДУШКА</i> — Про заучування художніх текстів	73
<i>О. А. ДОРОШЕНКО</i> — Міркування, пропозиції, досвід	75
<i>І. Л. СМІК</i> — Думки завуча школи	78

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

<i>М. Л. ЛЕЙЗЕРОВ</i> — Изучение художественного текста в VIII—X классах школы	79
<i>М. І. МАТРОХІН</i> — <i>М. Є. Сиваченко</i> . Історія створення роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	81
<i>О. КОВАЛЬЧУК</i> — <i>Г. Г. Аврахов</i> . Вивчення драми-феєрії «Лісова пісня» в школі	84
<i>Н. І. ПАДАЛКА</i> — На допомогу школі	86
<i>М. В. БУЛАВИЦЬКА</i> — <i>Михайло Коцюбинський</i> (Коротка бібліографія критичної літератури)	87

ЛІТЕРАТУРНИЙ КАЛЕНДАР

<i>І. А. БУТСЬКА</i> — <i>В. А. Жуковський</i> (До 175-річчя з дня смерті)	90
<i>Б. Б. РЕМІЗОВ</i> — <i>Джон Голсуорсі</i> (До 25-річчя з дня смерті)	92

ХРОНІКА

60-річчя Андрія Головка	94
Наукова ювілейна сесія	95
Нові книги	96

Головний редактор *П. Д. Мисник*.

БФ 02316

Замовлення К-479

Тираж 21345

Редакційна колегія: академік АН УРСР *О. І. Білецький*, заслужена вчителька, доктор педагогічних наук *Т. Ф. Бугайко*, проф. *П. К. Волинський*, академік АН УРСР *М. К. Гудзій*, кандидат філологічних наук *С. А. Крижанівський*, заслужений учитель *М. І. Лук'яненко*, *Б. М. Мізерницький*, кандидат педагогічних наук *І. О. Синиця*, *Н. Є. Чекин*.

Відповідальний секретар *О. Ковальчук*.

Журнал «Література в школі»
(на українском языке)

Техн. редактор *О. О. Чала*.

Коректор *Л. К. Соболюк*.

Адреса редакції: Київ, Ново-Павлівська, 2. Телефон 5-65-81.

Друк. арк. 6, обл.-видавн. 9,1. Формат паперу 70×108¹/₁₆.
Підписано до друку 11.І 1958 р.

Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

В. Я. НЕДІЛЬКО,
вчитель Малоберезанської школи,
Київської області

Розкриття специфіки художньої літератури у 8 класі

В курсі літературного читання 5—7 класів учні обізналися з творами ряду кращих дожовтневих та радянських українських письменників і засвоїли деякі елементарні відомості з теорії літератури. Проте у них ще немає чіткого уявлення ні про літературний процес у його історичному розвитку, ні про художню літературу як вид мистецтва, як специфічну форму відображення дійсності.

На початку вивчення курсу української літератури у 8 класі вчитель має з'ясувати питання специфіки художньої літератури. Цілком зрозуміло, що вчорашні семикласники на протязі двох годин, виділених програмою для цього, не зможуть в усій повноті засвоїти складних положень, що входять до поняття специфіки літератури. Та це й не вимагається програмою. Проте можна і слід добитися, щоб учні добре зрозуміли специфіку художньої літератури як виду мистецтва, що відображає дійсність у словесних художніх образах. А для цього необхідно, щоб вони чітко усвідомили поняття про художній образ.

На жаль, існуючий підручник з української літератури для 8 класу (вид. 1957 р.) недостатньо розкриває перед учнями питання про художній образ, а отже, і специфіку художньої літератури як виду мистецтва. Тут дається таке визначення: «Художня література — це вид мистецтва, що показує нам дійсність у словесних образах» (очевидно, треба було б додати — художніх образах). Це визначення не викликає заперечень. Але в підручнику зовсім не згадано про те, що таке мистецтво. А без розуміння поняття про мистецтво не можна зрозуміти і того, що таке художня література. Відсутнє й чітке, наукове визначення поняття про художній образ. Очевидно, щоб добитися розуміння учнями такого важливого моменту, як поняття про специфіку художньої літератури (в'обсягу програмних вимог), учитель змушений буде дещо відійти від підручника.

Яким же чином найдоцільніше побудувати ці уроки, щоб учні дістали ґрунтовне і правильне уявлення про специфіку художньої літератури? Перш за все треба зауважити, що великий обсяг і порівняно значна складність матеріалу вимагають від педагога особливо старанної підготовки до уроку. Слід завчасно продумати план викладу матеріалу, подбати про його унаочнення, підготувати цитати та приклади, спираючись на які вчитель пояснюватиме дану тему, чітко розпланувати час на кожен з етапів уроку тощо. Зокрема пильну увагу треба приділити доступності пояснення матеріалу, відносно складного для восьмикласників.

Зрозуміло, що кожного разу треба виходити з конкретних умов класу. І варіант, який ми пропонуємо в даній статті, є лише одним з багатьох можливих.

Нам здається, що ці уроки доцільно побудувати так.

На першому уроці, який можна проводити методом лекції з елементами бесіди, треба пояснити учням, що таке мистецтво, в чому полягає його специфіка, що таке тип і, нарешті, з'ясувати поняття про художній образ, художню літературу та її специфіку.

Урок можна проводити за таким примірно планом:

1. Поняття про мистецтво як образне відтворення дійсності.
2. Художній образ — основна специфічна особливість мистецтва.
3. Поняття про тип.
4. Художня література — вид мистецтва, що зображує дійсність у словесних художніх образах.

Урок починається короткою вступною бесідою, в якій стисло висвітлюються славні традиції української демократичної літератури, згадується про видатних українських дожовтневих та радянських письменників, про значення їх творчості для боротьби українського народу за своє визволення та побудову нового суспільства.

Потім учитель переходить до з'ясування специфіки мистецтва взагалі, а відтак і художньої літератури.

Зрозуміло, що найдоцільніше було б показати це учням на вже відомому їм літературному матеріалі. Проте це нелегка справа, особливо для сільських шкіл, де на теми художніх творів, що вивчались у 5—7 класах, немає зовсім або є дуже мало творів інших видів мистецтва. Виняток становлять хіба окремі поезії Т. Шевченка. Педагог може використати відомі учням матеріали про дитинство поета (з підручників для 5 і 6 класів), історичні відомості про тяжке життя кріпаків, згадати вірші Шевченка «І золотої й дорогої», «Якби ви знали, паничі» та продемонструвати восьмикласникам малюнки І. С. Іжакевича до цих творів тощо. Потім учитель покаже, що про тяжке життя кріпаків, зокрема дітей, говориться в підручнику з історії не так, як у поезії чи в творах живопису: там читач лише довідується про тяжкий стан життя усіх загалом або більшості кріпаків, ніяких зримих образів у нього не виникає, мова підручника не здатна викликати певні емоції. З картин художника ми теж довідемося про тяжке, злиденне життя селян-кріпаків. Але тут ми пізнаємо явища дійсності за допомогою конкретних картин — художніх образів, що викликають у нас певні емоції. Так, на малюнку І. С. Іжакевича до твору «І виріс я на чужині» ми бачимо, як група змучених, обірваних, голодних селян прямує на панщину. Ідуть старі діди, ідуть жінки, ведуть з собою дітей, мати несе на руках немовля, а на другому плані — похилена, напівзруйнована хатина. На іншому малюнку на фоні розкішної української природи — зеленіють дерева, десь за ними ріка голубіє — теж стоїть кілька кріпацьких хаток, обідраних, почорнілих. Учитель пояснює, що тут за допомогою фарб і ліній, засобами живопису художник створює конкретні картини життя кріпаків, але ці окремі картини дають нам уявлення про життя всіх кріпаків. Крім того, малюнки викликають у глядача щире співчуття до селян, гарячу симпатію до них і ненависть до панів, які так жорстоко гнітили селян-кріпаків.

Потім доцільно зачитати уривок з поезії «І виріс я на чужині», починаючи від слів: «Аж страх погано» і закінчуючи словами: «І діточок своїх ведуть».

Учитель покаже, що тут також подається картина тяжкого життя кріпаків через конкретні деталі, за допомогою художніх образів, створених засобами поетичної мови, які викликають так само, як і малюнки, певні почуття. Яскраві, майже зримі художні образи поет створює, використовуючи багату на художні засоби поетичну мову. Так, він говорить, що люди «чорніше чорної землі», вони не ходять, а блукають, на панщину ідуть німі; село неначе погоріло, хати погнили, повалюлись,

Добре, коли учні дивилися кінофільм «Тарас Шевченко». В бесіді про фільм учитель, спираючись на знання учнів, нагадає, що в ньому теж за допомогою художніх образів, характерних для кіномистецтва, зображуються такі ж картини, як і в малюнках художників та поезіях самого Шевченка.

З метою пояснити учням специфіку мистецтва вчитель може використати інший приклад. Оскільки більшість учнів, безперечно, читала роман О. Фадєєва «Молода гвардія», а також враховуючи ту обставину, що події, які лягли в основу роману, широко відображені в творах інших видів мистецтва, для вчителя є хороша нагода пояснити різницю між відображенням героїчного подвигу молодогвардійців, наприклад, у підручнику історії СРСР і в мистецтві. Спочатку можна навести цитату з підручника історії, у якій говориться про діяльність красдонських комсомольців (від слів: «Вічною славою вкрили себе герої комсомольці Краснодона» до слів: «Після жахливих катувань 56 молодогвардійців Краснодона були страчені») ¹.

Учитель зверне увагу восьмикласників на те, що тут подано лише найважливіші, суттєві факти діяльності молодогвардійців. Ми не довідуємось ні про те, який був характер у Сергія Тюленіна, ні про те, які здібності мав Олег Кошовий, чим він захоплювався, як він ріс і виховувався, ні про те, яку зовнішність мала Люба Шевцова. Далі вчитель покаже, як письменник у художньому творі змальовує ті ж самі події, але вже засобами мистецтва, засобами художнього слова. Для цього можна прочитати, наприклад, місце з роману, де змальовується портрет Олега Кошового або розповідається про визволення молодогвардійцями полонених. Учні зрозуміють, що письменник у художньому творі, на відміну від розповіді про ці ж події в підручнику історії, спиняється на конкретних чуттєвих рисах героїв та деталях, змальовуючи їх так, щоб викликати у читача певні почуття, емоції — гнів чи захоплення, ненависть чи приязнь. Для цього він користується мовностилістичними засобами.

Отже, зображуючи засобами художнього слова певне явище дійсності — людський характер, окремий вчинок героя, якусь подію або картину природи, — письменник досягає того, що читач яскраво уявляє картину, образ, причому в узагальненій формі. Наприклад, в образі Олега Кошового письменник через індивідуальні, конкретні риси передає істотні риси цілого покоління комсомольців, яке боролось за визволення радянського народу з-під фашистського ярма, показав відданість його Комуністичній партії та Радянській Вітчизні, мужність, незламність, віру в перемогу, палку ненависть до ворогів.

Для пояснення питання про специфіку окремих видів мистецтва (а отже, і розуміння специфіки художньої літератури як мистецтва слова) вчитель може використати ілюстрації художника А. Резніченка до «Молодої гвардії», фото скульптури Мухіної на цю ж тему, згадає про кінофільм «Молода гвардія», про однойменну оперу Мейтуса тощо.

Можна, звичайно, побудувати пояснення і на основі якогось іншого твору, наприклад «Слова о полку Ігоревім». Тоді словесник наведе уривок з підручника історії, де розповідається про похід Ігоря, прочитає кілька рядків з літопису, процитує відповідне місце із «Слова о полку Ігоревім», продемонструє репродукції картин В. Васнецова «Після побоїща Ігоря Святославовича з половцями», «Битва руських з кочівниками», розповість про оперу Бородіна «Князь Ігор» або організує її слухання тощо.

Таким чином, на основі розгляду конкретних творів мистецтва вчитель покаже, як різні види мистецтва за допомогою лише їм притаман-

¹ Історія СРСР. Частина третя. Підручник для 10 класу. Вид-во «Радянська школа», К., 1956, стор. 234—236.

них специфічних засобів — слово в художній літературі, форма і об'єм у скульптурі, система звуків у музиці і т. д. — створюють різноманітні художні образи, що викликають читача, глядача чи слухача яскраве уявлення про зображуване, певні почуття і переживання. Так, і музичні образи опери, і роман, і скульптура, і картина передають пафос боротьби, героїзм, незламність молодогвардійців. Ми ніби насправді бачимо їх героїчну боротьбу, образи комсомольців наче живі постають перед нами.

Підсумовуючи сказане, педагог пояснить, що специфіка мистецтва полягає в тому, що воно відображує дійсність у художніх образах. Пояснюючи поняття «художній образ», він ще раз зверне увагу учнів на те, що художній образ не тільки збуджує певні думки, а й впливає на наше почуття, викликає певне ставлення до зображуваного.

Далі слід з'ясувати восьмикласникам роль домислу в створенні художнього образу. Найкраще використати для цього вже відомий учням матеріал про молодогвардійців. Щоб яскраво і правильно зобразити комсомольців-підпільників, письменник вивчив багато документів, говорив з численними свідками подій, людьми, які добре знали їх. Це допомогло йому правдиво відтворити характери героїв, їх зовнішність, розповісти про ряд їх вчинків, про події, в яких вони брали участь, тощо.

Проте часто письменник не має ніяких джерел для встановлення певних фактів з життя його літературних прототипів. Тоді він змушений домислювати образ. Так, О. Фадеев не міг знати, які саме слова говорив Олег на допиті, що думав той або інший герой в певний момент тощо. До домислу вдається письменник і тоді, коли відкидає неістотне, випадкове в характері героя, зосереджуючи увагу читача на його провідних рисах. Глибоке розуміння характеру героя дозволяє письменникові скласти правильне уявлення про те, як він повинен був би поводитись у певній ситуації, які думки й почуття могли б у нього виникнути. Коли письменник розуміє образ вірно, то його домисел не тільки не перешкоджає правдивому змалюванню подій або людських характерів, а, навпаки, сприяє цьому.

Доцільно тут навести висловлювання М. Горького: «Мистецтво живе вимислами»... «художність» без «вимислу» — неможлива, не існує»¹.

Для повнішого розуміння поняття «художній образ» треба з'ясувати і естетичне значення його. Педагог пояснить, що в кожному суспільстві є свої уявлення про прекрасне. У нашому соціалістичному суспільстві прекрасним є передусім служіння трудовому народові — самовіддана праця, боротьба за його щастя, за побудову комуністичного суспільства. Читаючи художній твір, оцінюючи його героїв з цієї позиції, ми поглиблюємо свої поняття про прекрасне. У нас виникають різноманітні почуття до героїв, і ці почуття обов'язково зв'язані з нашим уявленням про прекрасне. У цьому й полягає естетичне значення художнього образу.

Після пояснення вчитель формулює визначення художнього образу, яке може бути, приблизно, таким: художнім образом звемо таке відтворення характеру і долі людини, завдяки якому ми через конкретне пізнаємо загальні закономірності життя. Це визначення, оскільки воно відсутнє в підручнику, учням варто записати.

Щоб восьмикласники краще усвідомили різницю між відображенням дійсності наукою і мистецтвом, можна процитувати відоме висловлювання В. Г. Белінського: «Політико-економ, озброївшись статистичними числами, доводи ть...», що становище такого-то класу в суспільстві набагато поліпшилось чи набагато погіршало внаслідок таких-то і та-

¹ М. Горький. Твори в 30-ти томах, т. 24, Гослитиздат, М., 1956, стор. 330.

ких-то причин. Поет, озброївшись живим і яскравим зображенням дійсності, показує у вірній картині, діючи на фантазію своїх читачів, що становище такого-то класу в суспільстві справді набагато поліпшилось чи погіршало внаслідок таких-то і таких-то причин. Один доводить, другий показує, і обидва переконують, тільки один логічними доводами, другий — картинами»¹.

Переходячи до пояснення поняття тип, словесник скаже про те, що художня література, як і взагалі мистецтво, не фотографує дійсності, а відбирає важливі, провідні, закономірні моменти, спільні для певної групи людей чи явищ, втілюючи їх через конкретне у художніх образах. Так, для радянських людей під час Великої Вітчизняної війни найважливішими рисами були: радянський патріотизм, самовідданий захист Радянської Вітчизни, ненависть до загарбників тощо. Ці риси проявлялись по-різному залежно від конкретних умов і характерів: у краснодонців — діяльністю підпільної організації, у Матросова — в тому, що він ціною власного життя забезпечив своєму підрозділові можливість наступати і т. п. Письменник і втілює ці найістотніші риси певної групи людей (у даному разі — комсомольців) в образі однієї людини; разом з тим ці образи мають і такі риси, які належать тільки їм, відрізняють їх від усіх інших подібних характерів. Такий образ є типовим.

Тепер учні підведені до розуміння того, що таке художня література, і за допомогою вчителя формулюють визначення: художня література є вид мистецтва, що зображує дійсність у словесних художніх образах.

Для закріплення вивченого доцільно поставити примірно такі запитання:

1. Яка різниця у відображенні дійсності наукою і мистецтвом?
2. Що таке мистецтво? У чому його специфіка?
3. Що таке художній образ?
4. Що таке художня література? Що відрізняє її від інших видів мистецтва?
5. Що таке тип?
6. Яка роль домислу в художньому творі? та ін.

Завдання додому. Вивчити матеріал підручника на сторінках 3—4; підготувати відповідь на запитання: У чому полягає специфіка художньої літератури? Дати визначення художнього образу та типу і пояснити його своїми словами. Навести кілька прикладів типових образів і показати, які саме спільні риси та якої групи людей у них втілені.

Другий урок, на якому залишається з'ясувати зв'язок художньої літератури з суспільним життям, може бути побудований так.

Новий матеріал подається за планом (орієнтовно):

1. Художня література — суспільне явище.
2. Класовий характер літератури.
3. Пізнавальне, виховне та естетичне значення літератури.
4. Деякі особливості розвитку української літератури: а) спільне походження східнослов'янських літератур; б) єднання української літератури з російською в процесі їх розвитку.

Ось тезисне розкриття цих положень. Людина живе в суспільстві, тобто серед інших людей, у тісному зв'язку з ними. Мистецтво є суспільним явищем, оскільки його творять люди і для людей. Твори мистецтва сприймаються людьми, тобто суспільством, і так чи інакше впливають на нього. Тематика творів, проблеми, які ставить у них

¹ В. Г. Белинский. Собрание сочинений в трёх томах, т. III, Гослитиздат, М., 1948, стор. 798.

життя, залежать від певних умов життя, від навколишньої дійсності. «Бути в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна»¹.

Але суспільство неоднорідне. Воно складається з класів, дружніх у соціалістичному суспільстві, антагоністичних (тобто таких, інтереси яких є протилежними, ворожими) — у капіталістичному суспільстві.

Письменник у своїх творах так чи інакше намагається вплинути на життя і при тому, як правило, виражає інтереси певного класу. Так, Шевченко в поезіях «Якби ви знали, паничі», «І виріс я на чужині», «І золоті й дорогої», у поемах «Сон», «Кавказ» та інших творах рішуче виступає на захист поневоленого народу, проти панства.

Буржуазні письменники твердять, що їх література нібито «вільна», незалежна від класових інтересів. Але це лише брехливі, лицемірні фрази. Насправді буржуазна література повністю залежить від експлуататорських класів, захищає їх інтереси, а балаканиною про незалежність лише маскує своє служіння експлуататорам.

В. І. Ленін у статті «Партійна організація і партійна література» викрив ці брехливі твердження про «свободу» буржуазної літератури. Він висунув вимогу партійної, справді вільної літератури — літератури, яка б відверто стала на захист інтересів робітничого класу. Стаття В. І. Леніна з найбільшою ясністю показала, що література є явищем класовим.

Яскравим зразком такої нової, партійної літератури може служити роман М. Горького «Мати». Ця книга мала величезне значення в розвитку революційного руху в Росії. З неї ми дізнаємось, як жили й боролись за своє визволення робітники.

Але ми не просто пізнаємо дійсність з книг. Читаючи палкі твори Т. Г. Шевченка, ми не тільки знайомимось з життям кріпаків. У нас виникає глибоке співчуття до них, ненависть до їх гнобителів, а відтак і до всякого гноблення. А коли ми знайомимось з подвигами героїв-молодогвардійців, з образом мужнього комсомольця Павки Корчагіна, ми відчуваємо гордість за нашу чудову Радянську Батьківщину, за вишкелений Комуністичною партією ленінський комсомол, любов до них. У нас виховуються такі кращі риси радянської людини, як почуття радянського патріотизму, відданість Комуністичній партії, мужність, чесність, незламність. Ми всіляко прагнемо наслідувати кращі риси наших улюблених героїв. У цьому й полягає виховне значення художньої літератури.

Пояснюючи естетичне значення літератури, вчитель скаже, що письменник, змальовуючи певні факти і явища дійсності, оцінює їх залежно від того, що він вважає прекрасним. Він зображує людей, події так, щоб викликати у читача огиду до потворного і бажання наслідувати прекрасне. Художні твори допомагають формувати кращі моральні якості радянської людини: соціалістичне ставлення до праці, інтернаціоналізм, радянський патріотизм тощо. Під час читання художнього твору ми захоплюємось довершеністю його форми, починаємо глибше розуміти красу. У цьому й полягає естетичне значення художньої літератури.

Четверте питання плану, власне, виходить за межі теми уроку. Проте його зручно пояснити на цьому ж уроці — згідно з вимогою програми та враховуючи незначну складність питання.

З'ясування поняття про специфіку художньої літератури для восьми-класників — справа нелегка. П'ятнадцяти-шістнадцятирічним підліткам трудно засвоїти ряд відносно складних теоретичних понять та положень. Тому словесник повинен систематично повертатись до даного питання, повторювати його.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 30.